

- Kolnai Aurél (1921b). A liberális szocializmus társadalomtudományi kiindulópontjai. *Auróra*, 208–222.
- Lust Iván (2009). *Vágy és hatalom*. Budapest: Lélektan Otthon.
- Marcuse, H. (2007). Lyric Poetry after Auschwitz. In *Art and Liberation: Collected Papers of Herbert Marcuse, Vol. 4*. (pp. 211–218). London and New York: Routledge.
- Morrison, J. D. (2012). *The Lords and the New Creatures*. New York: Touchstone.
- Nagy Lajos (1937). A falu álarca. In *A falu meg a város. Szociográfiai írások* (pp. 229–348). Budapest: Szépirodalmi, 1981.
- Neufeld Béla (1933). Pszichoanalízis és marxizmus. *Korunk*, 4, 340–344.
- Neufeld Béla (1934). Pszichoanalízis és marxizmus. *Korunk*, 4, 340–344.
- Nosthoff, A. V. (2014). *Barbarism: Notes on the Thought of Theodor W. Adorno*. <http://criticallegalthinking.com/2014/10/15/barbarism-notes-thought-theodor-w-adorno/>
- Reich W. (1934). A nemzeti szocializmus propagandája és a kampós kereszt. *Korunk*, 3, http://epa.oszk.hu/00400/00458/00285/1934_03_10275.html
- Róheim Géza (1950). The Psychology of Patriotism: Hazámban (In My Country). *American Imago*, 7, 3–19.

Kovai Melinda: Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970

Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2016, 514 oldal

Kovai Melinda könyve célzottan és hangsúlyozottan a szociológus szerző perspektívájából íródott. A kötet nemcsak a „pszicho-tudományok” háború utáni magyarországi történetének egy jelentős szeletét mutatja be bőszes források bevonásával (ami már önmagában is hiánypótló munkává tenné), hanem ennél többre vállalkozik: fő kérdése arra irányul, mi volt a vizsgált korszakban e tudományok és tudások társadalmi helye, funkciója, szerepvállalása, lehetséges pozíciói és saját pozíciókijelölései a változó társadalmi-politikai rendszerek között. Azaz mi volt a pszichológia viszonya – nem egyszerűen az őt körülvevő társadalomhoz, hanem magukhoz a társadalom működéséhez kapcsolódó kérdésekhez, s hogyan alakultak e tekintetben saját szerepkijelölései és kijelölődései. A kutatási kérdéseket a bevezető, „Minek a története?” című fejezetben tisztázza a szerző.

A kötet mindvégig nagyon következetesen ezt a kérdést tartja szem előtt, azaz „társadalomtörténeti és tudásszociológiai tényként” vizsgálja tárgyát. Más (foucault-i) terminoló-

giával az érdekl, hogyan vesz részt a pszichológia a szelf alakításában, „kormányzásában”, mik az „önmagaság technikái”, s ebben Foucault-n kívül elsősorban Ian Hacking és Nikolas Rose munkái inspirálják, akik „a szubjektumot nem a pszichológiai diskurzus segítségével értelmezik, hanem azt vizsgálják, hogy maga a pszichológiai diskurzus hogyan vesz részt a szelf alakításában” (14 – kiemelés az eredetiben).

Ennek mentén értelmezi az emberi viselkedést tanulmányozó és korrigáló szakértelem (a „pszicho-tudományok”) szerteágazó területeit és hatókörét a pszichiátriától a pedagógián, közegészségügyön, rendszeten, hadseregen át a munkaszervezésig; azaz e területeket a mindenkori (köz)politikával való kapcsolatukban mutatja be. Ezen belül végigköveti az intézmények, események, fórumok, publikációk, szakmai hálózatok történetét és a korszak pszicho-tudományának reprezentatív szereplőinek sorsát a szakmai és (egyben) politikai környezet kölcsönhatásában. A konkrét személyek életútját rekonstruálva is hangsúlyozza, hogy nem az adott személy az érdekes

a számára; ugyanakkor Mérei, Hajdu Lilly, Tariska István vagy Kun Miklós életpályája mégis „testközelbe” hozza a szakma- és társadalomtörténeti folyamatokat is. Talán kutatási koncepciója fényében hajlamos is alulértékelni a személyes motivációk, beállítódások szerepét, például az ilyen típusú mondatokban: „Mérei Ferenc szakmai pályafutása nem az ő személyiségéből fakadó, szubjektív motivációival magyarázható” (434). (Hanem épp a társadalmi kontextus *teremt* meg saját, változó szerepfelfogását is – a kommunista politikus szakértelmiségítő az informális vezetőig.) Ebben nyilván sok igazság van, ugyanakkor ez a pálya nem jöhetett volna létre Mérei „személyisége” nélkül (és másféle pályát eredményezett például Hajdu Lilly személyisége, melyet kétségtelenül a társadalmi közeg is jócskán alakított).

A korszakok és területek bemutatása és elemzése igen alapos és átfogó, kitekintve a magyar közegen túl a nemzetközi (elsősorban szovjet és angolszász) folyamatokra és hatásokra is.

Az első rész, a mintegy száz oldalra rúgó „előzmények”, a 19. század végétől a háború végéig rekonstruálja a pszicho-tudományok történetét. A magyarországi elmegyógyintézetek történetének és működésének részletes bemutatása mellett kitér a nép/fajegészség-tani mozgalmak, a gyermekvédelem és gyermektanulmányozás, valamint a hadsereg terepeire. Mindebből az is kiderül, hogy az arra irányuló elméleti kérdések, hogy a pszichés problémák létrejöttében mekkora szerepe van a társadalmi környezetnek (az örökletességgel szemben), komoly gyakorlati hatással bírtak.

A szerző rámutat, hogy a 20. század eleji reformértelmisség erősen kapcsolódott a filantróp, társadalomjobbító mozgalmakhoz, melyeknek része volt a reformpedagógia, a gyermekvédelem, a mentálhigiénés mozgalom és az induló pszichoanalízis is. Noha e területek művelői (és fogyasztói is) jellemzően polgári középosztályi háttérrel rendelkeztek, küldetésük túllépett saját rétegükön, és a Tanácsköztársaság rövid életű intézményes pozíciókhoz is juttatta őket. A két háború között megerősödnek a pszichológia tudások közpolitikai kapcsolódásai (a gyermektanulmányozás, a pályaválasztás, a pszichotechnika,

a közoktatás, a gyógypedagógia vagy a kutatás terepein keresztül), egyúttal a magán- és egyesületi keretek között működő munka is. Egyfelől tehát expanszió és progresszív tapasztalható, másfelől egyre intenzívebbek a szakmát is meghatározó kirekesztő folyamatok (elsősorban az orvosszakmán belüli antiszemitizmus, „etnicizált kenyérharc”, melyet 1920-ban a numerus clausus törvényben is szentesít). A kötet részletesen tárgyalja a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete (MONE) működését és a háború alatti további fajvédő orvostársaságokét, melyek már nemcsak a zsidó orvosok működésének korlátozására, de fizikai eltávolításukra is törekedtek. Másfelől képet kapunk az üldözöttek bújtatásáról a pszichiátriai klinikán és a Lipótmezőn, illetve az Izraelita Patronázs Egyesület gyermekmentő tevékenységéről is.

A második, államszocializmus időszakát tárgyaló rész első fejezete a magyarországi koalíciós időszakot vizsgálja a pszichológia helyzetének tükrében. Ez az átmeneti időszak a hazai hagyományok és nyugati minták szabad adaptációját, a háború előtti műhelyek újraindulását és intézményesülését, az egyetemi képzés beindítását hozza, és egyúttal a közpolitikai beavatkozásokhoz való kapcsolódást, társadalmi missziókat mutat. Kovai részletesen bemutatja a közegészségügy és a pszichiátria irányító szervezeteit, a nagyszabású 1947-es ankét témáit és javaslatait. Elemzi a közoktatás, neveléstudomány területeihez való kapcsolódást, a NÉKOSZ-mozgalom jelentőségét, a pszichoanalízis jelenlétét és alkalmazását, valamint a Lelki Egészségvédelmi Szövetség (LESZ) mentálhigiénés tevékenységét és szerepét a gyermekvédelem, gyermek-pszichoterápia területén.

Egy teljes fejezet foglalkozik a Szovjetunió politika- és pszichológiatörténetével. Mint a szerző összefoglalja, a forradalom utáni konjunktúra nyomán a pszicho-tudásokat a modernizációhoz, a közoktatás kiterjesztéséhez, ezen keresztül a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolásához használták fel; megerősödött a kutatás, a gyermektanulmányi mozgalom (pedológia). A sztálinizmus alatt szükségtelenné és felszámolandóvá váltak a pszicho-tudományok és intézményeik.

A következő rész megvizsgálja, hogyan hatott a sztálinizálódás időszaka a magyarországi pszichológia területeire, beleértve a szovjet minták átvételét, a pavlovizmust, a „pszichologizmus” vádját és a pszichoanalízis „burzsoá áltudományként” való elnémitását. Ismerteti a *Fórum* folyóirat „leleplező” cikkeit (érintve pszichoanalízis, kommunizmus és zsidóság bonyolult viszonyát) és az analitikusok védekezési kísérleteit, ami végül az egyesület 1949-es „önfelszólításába” torkollik. Az Országos Neveléstudományi Intézet megalapítása, progresszív kutatói, majd „tisztogató” tevékenysége, végül megszüntetése szimptomatikus része ennek az időszaknak, amely a pszichológia szinte összes intézményének felszámolását is magával hozza. Az egyenlőtlenségeket adminisztratív kvótarendszer bevezetésével ellensúlyozzák, ebben a pszichológiának már nincs szerepe. A pszichiátria kevésbé kényes terület, de a pavlovizáció ott is végbemegy, ugyanakkor megjelennek új terápiás eljárások, fejlesztések is. A már itt is előkészítés alatt álló „cionista” orvospereket Sztálin halála keresztülhúzza. A kötet bemutatja Sántha Kálmán neurológus többek által feldolgozott koncepciók ügyét, a korabeli tudomány és politika összefonódásának látványos példáját.

Az 56-os év külön fejezetet kap; ebben a rövid időszakban újra megnyílik a tér a pszichotudományok szabad, dogmamentes művelése előtt. Ez a rehabilitációk éve (Sántha, Mérei, Freud). A szerző ismerteti a Petőfi Kör pedagógus- és orvosvitáját, mely utóbbi történetesen október 23-án, a forradalmi események közepette zajlik.

A leghosszabb, utolsó fejezet a hatvanas éveké, amely a legalitás, az újraintézményesülés, a felzárkózás retorikája (és valósága) jegyében zajlik. A pszichológia popularizálódik és professzionalizálódik, autonóm szaktudományként kíván önmagára tekinteni. Ezzel összefüggésben egyre inkább elveszti közpolitikai, társadalomformáló szerepét és szándékát. Mindenekelőtt az individuális segítségnyújtás terepévé válik, a pszichológus pedig (ezen a terepen) véleményformáló közszereplővé. A szerző Pléh Csaba nyomán utal rá, hogy a politikához való viszony közvetetten (értéktelített kutatási témákon, szakmai hivat-

kozásokon keresztül) mutatkozik meg, s egyfajta „apolitikus ellenzékiesség” formáját ölti. Ennek részei a félnyilvános műhelyek, „rejtett hálózatok” is.

A hatvanas évek pszicho-történetének lényeges eleme, a csoport-pszichoterápia intézményesülése ugyancsak informális közegekből indul. A korábbi és frissen alakuló műhelyek (az I. sz. Gyermekklinika 1937 óta, Lieberman Lucy vezetésével működő nevelési tanácsadója és magánszemináriumai, a kórházi pszichiátriai osztályok, a Lipótmező pszichológiai laboratóriuma vagy a József Attila Kórház, „Szinetárium”) hálózatokká szerveződnek. A törések után lassan, már egy új generáció részvételével újjáalakulnak a pszichoanalízis terei és intézményei is.

Kovai elemzi Mérei és a Lipótmező pszichológiai laboratóriumának emblematisz szerepét, amely egyszerre szolgálta a diagnosztika, a terápia és az informális képzőhely céljait. Az informális aura mögött/mellett ott volt a klinikai pszichológia intézményes elismertetésének szándéka is. A tanítványbirodalom, a kisközösséggel való munka nemcsak szűken vett szakmai, de értelmiségi küldetés is volt, a kollektivitás ethoszához is kapcsolódott, de nem a társadalmi struktúra megváltoztatásának eszköze, hanem a szakmai és személyes fejlődés kiemelt, és a „való világgal” erős átfedésben működő terepe. (Beleértve a nemi szerepek, a szexualitás Mérei által sugallt és preferált „gyakorlását” is.) Mérei erőteljes identitás- és életmódmintája, mester szerepe korántsem semleges vagy értékmentes (főleg a „technokratább” Hidas-csoporthoz képest), konkrét célokat, preferált vonásokat fogalmaz meg, de szintén elsősorban az egyén vagy a kisközösség nézőpontjából.

Mint Kovai rámutat, a gyermek-pszichoterápia és nevelési tanácsadás intézményesülése szintén egyszerre felülről és alulról történik. 1968-ban megalakul a Faludi utcai Fővárosi Gyermekpszichológiai Rendelőintézet György Júlia igazgatói kinevezésével, amely hasonló informális képzési központtá válik, mint Mérei Lipót-laboratóriuma. Az önkormányzatokhoz kapcsolt nevelési tanácsadók a család, gyerekevelés, fejlesztés, iskolaérettségi vizsgálat terepei lesznek (s ezen keresztül

visszkapcsolódnak a közoktatásba is). Az iskolai egyenlőtlenségek ebben az időszakban alapvetően szociológiai problémává válnak; a pszichológia kikerül a közoktatás hatóköréből. Röviden (a szerző jelzi is a feldolgozás hiányosságait) szó esik a hatvanas évek munkalélektani fejleményeiről, melyek leginkább alkalmassági vizsgálatok formáját öltik, ekkor még hiányoznak a szervezetre vagy a vezetésre vonatkozó kutatások.

Kovai nagyon nagy anyagot mozgat, és jól mozgatja, eligazodik benne. Forrásai pszichológiatörténeti és társadalomtörténeti/-elméleti munkák, önéletrajzok, levéltári dokumentumok, interjúk. A kontextus határainak megvonása egyes helyeken túlzottan tágnak tűnik, noha mindig informatív, de pl. a MONE vagy a szovjet politikai helyzet esetében a tárgy szempontjából talán elég lett volna egy kevésbé részletekbe menő ismertetés is. A szerző „szoros” olvasással, ugyanakkor kontextusba helyezve, eredeti és lényeglátó értelmezésekkel közelít a tárgyahoz, jól kiemelt idézetekkel és összefüggésekkel. A kötet jól tagolt, átgondolt a szövegépítés, az átkötések, gördülékeny és világos a stílus, ami a nagyon sűrű anyagot is többnyire könnyen olvashatóvá teszi. Néhol kicsit túlírtnak érzem, egyes gondolatok (olykor szinte szó szerint) újra és újra visszatérnek az egyes fejezetekben, bár ez a didaktikai elem a befogadást meg is könnyíti. A könyv ideális olvasói a pszichológia- és társadalomtörténet kutatói, oktatói, hallgatói, de a téma iránt érdeklődő laikusok is haszonnal forgathatják.

A kötet egyik fő következtetése szerint az államszocialista időszakban a hatalom (noha nem üldözte) nem tartott igényt a pszichológiai szaktudásra, és a pszichológia is „lemondott” közpolitikai, társadalomjobbító funkciójáról. Ahogy erre a szerző is utal, ennek része a korszak társadalmi közege: a privát szféra általános felértékelődése, védelme; a tudományos életben a társadalmi-politikai ügyektől való függetlenedés, ami a szakmaiság biztosítékaként tűnt föl, és feltehetőleg ellenreakció is volt a közelmúlt erőltetetten „közösségi”, dogmatikus elvárásaira. Mégis érződik a szerző részéről egyfajta utólagos „számon kérés” (ha úgy tetszik, a „pszichologizmus” vádjá), amely mintha épp az adott társadalmi kontextust nem venné eléggé figyelembe. Vitatható, hogy egészében és visszamenőleg alkalmazható-e erre az időszakra és politikai környezetre a mai (neoliberális, az egyén önmegvalósítását és felelősségét hangsúlyozó pszichológiára irányuló, a társadalomkritikát hiányoló) kritikák, amely kritikák számára a baloldal, a szocializmus politikai napirendje egészen más asszociációkat kelt, mint a „létező szocializmus” hatvanas évekbeli magyar közegében.

A kérdés azonban mindenképp alapvető és máig aktuális: belefér-e a pszichológia tudományos (ön)képébe az egyén vizsgálatán és támogatásán túli „társadalmi felelősségvállalás”, ezzel együtt pedig magának az individuumnak, a pszichés jelenségeknek a társadalmi kontextusban látása és értéke.

Borgos Anna
MTA TTK KPI